

Lekcje pamięci

Przewodnik metodyczny po Starych Powązkach

Varsaviana

Warszawskie
Innowacje
Edukacyjno-Społeczne

Lekcje pamięci

Przewodnik metodyczny po Starych Powązkach

AUTORZY

Zbigniew Adamów-Bielkowicz
Maria Bryzgalska
Marta Gawryluk
Karol Gądzik
Małgorzata Langier
Tadeusz Petrażycki
Anna Reichert

ZDJĘCIA

Marzena Wszyńska

Varsaviana

Warszawskie
Innowacje
Edukacyjno-Społeczne

Przestrzeń wolności – teatr, muzyka, film – okres międzywojenny (1918-1939)

Anna Reichert

1.1. Cele ogólne i szczegółowe zajęć

1.2. Przebieg zajęć

1.3. Wprowadzenie teoretyczne

Bibliografia

Załącznik nr 1. Biogramy

I.1. Cele ogólne i szczegółowe zajęć

ADRESAT ZAJĘĆ

Uczennice i uczniowie szkoły ponadpodstawowej (liceum).

CEL OGÓLNY ZAJĘĆ

Przybliżenie (utrwalenie) wiadomości o roli sztuki (przede wszystkim teatru, muzyki i filmu) w historii Polski po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku, w powiązaniu z osobami pochowanymi na cmentarzu Stare Powązki.

CELE OPERACYJNE

Zamierzone umiejętności ucznia:

- uczennica i uczeń znają historię Polski okresu międzywojennego z uwzględnieniem specyficznej sytuacji Warszawy jako miasta stołecznego,
- potrafią wymienić najważniejsze teatry warszawskie działające w tej epoce,
- potrafią przedstawić główne polskie dzieła literackie i muzyczne z tego okresu,
- potrafią wymienić najważniejszych przedstawicieli polskiego teatru i muzyki oraz ich osiągnięcia,
- uczennice i uczniowie potrafią wymienić nazwiska co najmniej 2-3 znanych muzyków i kompozytorów żyjących w tym czasie (G. Fitelberg, M. Karłowicz, W. Lutosławski, E. Młynarski, I.J. Paderewski czy K. Szymanowski), 2-3 aktorów teatralnych (J. Osterwa, S. Jaracz, K. Junosza-Stępowski, N. Andrycz, H. Ordonówna, M. Zimińska) oraz filmowych

(T. Mankiewiczówna, J. Smosarska, M. Ćwiklińska, A. Żabczyński, A. Dymśa, E. Bodo) działających w Warszawie w tym czasie,

- potrafią wskazać miejsce pochówku kilku wybitnych przedstawicieli świata kultury (teatru i muzyki, kino miało wybitne osobistości dopiero w XX wieku) w Warszawie.

METODY PRACY

Wykład informacyjny o epoce, pogadanka z uczennicami i uczniami, obserwacja, ćwiczenia praktyczne, praca samodzielna pod kierunkiem nauczycielki lub nauczyciela, spacer po cmentarzu Stare Powązki.

FORMY PRACY

praca indywidualna, grupowa, zbiorowa.

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

podręcznik, karty z ilustracjami przedstawiającymi omawiane postaci, urywki wybranych tekstów oświeceniowych, platformy internetowe: educarium.pl, profesor.pl, historiaposzukaj.pl, epodręczniki.pl, edukator.pl, ninateka.pl, filmotekaszkolna.pl

SŁOWA KLUCZOWE

film polski, J. Smosarska, A. Żabczyński, Ordonka, Osterwa, Jaracz, teatr międzywojnia, muzyka międzywojnia, kabaret, farsa, K. Szymanowski, E. Młynarski, I.J. Paderewski, J. Kiepusza, M. Ćwiklińska, E. Bodo.

CZAS TRWANIA

Godzina lekcyjna w szkole – przygotowanie oraz spacer po Powązkach 2 godziny lekcyjne (1,5 h).

1.2. Przebieg zajęć

CZĘŚĆ I

PRACA W SZKOLE

1. Prezentowane zajęcia przeznaczone są dla uczennic i uczniów szkół ponadpodstawowych zainteresowanych kulturą i sztuką. Ze względu na bardzo szeroki zakres tematyki ograniczono się do subiektywnie wybranych postaci, odgrywających ważną rolę w życiu kulturalnym Warszawy w okresie zaborów.
2. Nauczycielka lub nauczyciel robią krótki wykład/prelekcję o sytuacji kulturalnej Warszawy po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku – przedstawiają najważniejsze wydarzenia kulturalne z tego okresu (1918-1939 okres międzywojnia).
3. Po wprowadzeniu w tematykę (krótkim wykładzie) nauczycielka lub nauczyciel aktywizują uczennice uczniów, prowadząc pogadankę/dyskusję – zadając pytania (sprawdzają wiadomości uczniów z zakresu omawianego tematu. Można poprosić uczennice i uczniów o sprawdzenie wybranych informacji na platformach internetowych podając hasła np. Teatr Wielki, Teatr Polski, polski film dźwiękowy, J. Smosarska czy S. Jaracz.
4. Przygotowanie uczennic i uczniów do pracy w terenie. Nauczycielka lub nauczyciel podają informację, że kolejne zajęcia związane z tematem będą miały miejsce na Starych Powązkach. Przypominają ogólne zasady zachowania się na wszystkich cmentarzach.

5. Nauczycielka lub nauczyciel dzielą klasę na kilka zespołów i proszą o przygotowanie biogramów określonych osób.

CZĘŚĆ II

SPACER PO CMENTARZU POWĄZKOWSKIM

1. Wejście bramą II – św. Honoraty i kierujemy się w stronę kwatery 175 i 176, tutaj są pochowane dwie znakomite artystki Wanda Osterwina i Janina Korolewicz-Waydowa, śpiewaczka, ale także kobieta – dyrektorka.
2. Przy wybranych grobach uczniowie i uczennice i (zespoły/grupy) prezentują przygotowane biogramy osób pochowanych pozostałym osobom. Można poprosić uczennice i uczniów, aby przy okazji prezentacji biogramów przeczytali jakiś fragment wiersza, czy powiedzieli anegdotę dotyczącą opisywanej osoby.

1.3. Wprowadzenie teoretyczne

Historia teatru polskiego zaczyna się na dobre w czasach panowania ostatniego króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, kiedy to w 1765 roku powołano do życia Teatr Narodowy, gdzie aktorzy grali po polsku i twórców zachęcano do pisania sztuk w języku polskim, o tematyce polskiej. Za ojca teatru uznaje się Wojciecha Bogusławskiego, aktora, reżysera, dyrektora teatru. Natomiast na polu muzyki pojawiły się pierwsze polskie utwory skomponowane przez Michała Kleofasa Ogińskiego – polonezy i następnie utwory komponowane przez Stanisława Moniuszkę, wystawiane na scenie Teatru Narodowego. Okres zaborów zahamował rozwój polskiej twórczości artystycznej, jednak nie całkowicie i dzięki uporowi kilku osób teatr polski nadal istniał. W XIX wieku jedynymi miejscami, gdzie można było słyszeć język polski, były sceny teatralne i kościoły, a zatem teatry warszawskie miały specjalną misję do spełnienia – podtrzymywanie ducha narodowego. Pomimo istniejącej cenzury autorzy często pomiędzy wierszami przemycali myśli patriotyczne, a aktorzy swoim ubiorem, gestami, mimiką podkreślali polskie cechy, ale przywary również. W II połowie XIX wieku życie muzyczne nabrało żywszej barwy dzięki zaistnieniu Warszawskiego Towarzystwa Muzycznego (1870), promującego utwory znamienitych muzyków – Fryderyka Chopina, Stanisława Moniuszki czy Henryka Wieniawskiego. Od 1901 roku w Warszawie zaczęła funkcjonować Filharmonia Narodowa.

Pojawienie się ruchomych obrazów, czyli filmu wywołało wielkie poruszenie w świecie kultury, niektórzy dziennikarze i krytycy uważali, że jest to „wynałazek szatana”, a Tadeusz Boy-Żeleński (znany pisarz, tłumacz i krytyk teatralny) nigdy nie polubił tego wynalazku. Jednak publiczność warszawska szybko polubiła tę formę rozrywki, tym bardziej że bilet do kina był dużo tańszy niż bilet do teatru. Na początku XX wieku filmy były nieme, a w kinach siedzieli przy pianinach taperzy, czyli osoby grające na nim w zależności od scen na ekranie muzyka była łagodna lub groźna. Pierwszą znaną gwiazdą niemego kina była Pola Negri – jedyna polska aktorka, która wyjechała w 1917 roku do Berlina, następnie do USA i tam zdobyła sławę. W niemych kinie swoją karierę zaczynała późniejsza gwiazda okresu międzywojennego Jadwiga Smosarska. Do czasu wybuchu I wojny światowej w Warszawie były dwie firmy zajmujące się sprowadzaniem filmów z zagranicy, ale również produkcją polskich filmów. Na fakt popularności kina wskazuje ilość kin funkcjonujących w mieście, gdy w 1908 roku było ich 30, w 1911 roku działało już ich ponad 60. W okresie I wojny działalność teatralna i filmowa nie zamartała

całkowicie. Na początku okupacji niemieckiej w Warszawie filmy wyświetlano w 25 iluzjonach (czyli kinach), a potem coraz bardziej ograniczano możliwość wyświetlania filmów ze względu na zużycie energii. Na potentata wyrosła wytwórnia „Sfinks” Aleksandra Hertza, której twarzą była Pola Negri czyli Apollonia Chałupiec – późniejsza gwiazda Hollywoodu¹. Dopiero na początku lat 30. XX wieku gwiazdy przemówiły z ekranu kinowego. Zanim to się stało, Warszawa obejrzała pierwszy film dźwiękowy *Śpiewający błazen* (1927). Polacy nie chcieli szybko wprowadzić filmu mówionego z uwagi na dodatkowe koszty – nowy sprzęt do kina, nagłośnienie, mikrofony.

Obok kina i filmów dźwiękowych w Warszawie bardzo intensywnie w okresie międzywojennym działały kabarety i różne sceny z programem lekkim i zabawnym, nie wymagającym zbyt dużej koncentracji publiczności. Początek istnienia warszawskich kabaretów datuje się na rok 1908, kiedy to do Warszawy przyjechał młody A. Szyfman i otworzył pierwszy kabaret „Morus”, w jednej ze słynnych restauracji „Oaza” przy ulicy Wierzbowej. Warszawa polubiła kabarety można powiedzieć bezgranicznie i bezkrytycznie.

Odzyskanie przez Polskę niepodległości w 1918 roku wpłynęło w istotny sposób na dalszy rozwój teatru, zwłaszcza w stolicy, gdzie funkcjonowało kilka teatrów: Teatr Polski, Teatr Rozmaitości i Teatr Letni.

Z powyższego opisu widać, że przeciętny Warszawiak w okresie międzywojennym miał spore spektrum różnych przedsięwzięć kulturalnych do wyboru. Jego wybór był jednak uzależniony od dostępności biletów i ich ceny. Najtańszą formą rozrywki było kino, stąd duża ilość kin w mieście – przed II wojną było ich 70. Niezwykłą popularnością cieszyły się też kabarety – wśród nich najstynniejszy *Qui Pro Quo* istniejący w latach 1919-1931, w okresie późniejszym w Warszawie pojawiały się i szybko znikwały kabarety m.in. *Banda*, *Cyganeria*, *Cyrulik Warszawski*, *Perskie Oko*, *Morskie Oko*.

Życie kulturalne stolicy po odzyskaniu niepodległości odbywało się na wielu płaszczyznach – teatr, muzyka, film, kabaret – każdy mógł znaleźć coś interesującego dla siebie, gwiazdy teatralne i filmowe były bardziej dostępne i można je było spotkać spacerując po ulicach Warszawy, w kawiarni czy na dansingu.

Spacerując po Powązkach oddamy hołd znanym artystom związanym z życiem teatralno-muzycznym Warszawy w okresie międzywojennym – tak ważnym dla tworzenia świadomości narodowej po 123 latach niewoli.

¹ J.S. Majewski, *Historia warszawskich kin*, Agora, 2019 s. 27.

Bibliografia:

1. Beylin K., *W Warszawie w latach 1900-1914*, PIW, 1972.
2. Beylin K., *Warszawy dni powszednie 1800-1914*, PIW, 1983.
3. Bystron J.S., *Warszawa*, PIW, 1977.
4. Drozdowski M.M., *Historia Warszawy*, Warszawa, Agora, 2017.
5. Drozdowski M.M., *Warszawiacy i ich miasto w latach II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1973.
6. Grzymała-Siedlecki A., *Świat aktorski moich czasów*, PIW, 1973.
7. Iwaszkiewicz J., *Dzienniki 1911-1955*, Warszawa 2007.
8. Iwaszkiewicz J., *Książka moich wspomnień*, Kraków-Wrocław 1983.
9. Iwaszkiewicz J., *Aleja Przyjaciół*, Warszawa 1984.
10. Kałużyński W., *Kino, teatr, kabaret w przedwojennej Polsce, Artyści/Miejsca/skandale*, PWN, 2013.
11. Kasprzycki J., *Korzenie miasta. Warszawskie pożegnania*, t. 1-5, Warszawa 1996-1999.
12. Kiec I., *Historia polskiego kabaretu*, Wyd. Poznańskie, 2014.
13. Komorowska M., *Za kurtyną lat. Polskie teatry operowe i operetkowe 1918-1939*, Wyd. Impuls, 2008.
14. Korolewicz-Waydowa J., *Sztuka i życie. Mój pamiętnik*, Wrocław 1958.
15. Krasiński E., *Warszawskie sceny 1918-1939*, Warszawa 1976.
16. Krasiński E., *Arnold Szyfman. Portret dyrektora w labiryncie teatru*, Warszawa 2013.

17. Krasiński E., *Teatr Polski w Warszawie 1939-2002*, Warszawa 2002.
18. Lerski T.M., *Warszawa Antoniego Słonimskiego. Portret miasta w zwierciadle literatur*, Warszawa 2016.
19. Lerski T.M., *Warszawa Jarosława Iwaszkiewicza. Portret miasta w zwierciadle literatury*, Warszawa 2019.
20. Majewski J.S., *Historia warszawskich kin*, Warszawa 2019.
21. Makowiecki Z.A., *Warszawskie kawiarnie literackie*, Warszawa 2013.
22. Manowiecka E., Lerski E., *Warszawa Marii Dąbrowskiej. Portret miasta w zwierciadle literatury*, Warszawa 2015.
23. Marczak-Oborski S., *Teatr w Polsce 1918-1939*, Warszawa 1984.
24. Rudzki K., *Dymek z papierosa czyli wspomnienia o scenach, scenkach i nadscenkach*, Warszawa, 1959.
25. Sempoliński L., *Wielcy artyści małych scen*, Warszawa 1968.
26. Słonimski A., *Wspomnienia warszawskie*, Warszawa 1987.
27. Szczublewski J., *Teatr Wielki w Warszawie 1833-1993*, Warszawa 1993.
28. Świerkocka I., *Śladami gwiazd II RP miejsca, ludzie, historie*, Wyd. Skarpa Warszawska, 2017.
29. Wierzyński K., *Pamiętnik poety*, Warszawa, 1991.
30. Żeromska M., *Wspomnienia*, Warszawa 1993.
31. Żeromska M., *Wspomnień ciąg dalszy*, Warszawa 1994.

Załącznik nr 1.

Biogramy

JANINA KOROLEWICZ-WAYDOWA (kw. 175-3-25/26; 1876-1955) – polska śpiewaczka operowa sopranowa. Urodzona 3 stycznia 1876 r. w Warszawie, kształcona we Lwowie pod kierunkiem Walerego Wysockiego nauczyciela większości polskich śpiewaków tamtego pokolenia, już mając 17 lat debutowała jako Hanna w *Strasznym dworze*. W latach 1898-1902 śpiewała w Operze Warszawskiej i wkrótce potem otworzył się przed młodą primadonną świat wielkiej sławy i międzynarodowych sukcesów. Jedenaście lat trwały wielkie triumfy Janiny Korolewicz-Waydowej na największych scenach światowych. Posiadała ona nie tylko piękny głos o niezwykłej szlachetności brzmienia, nie tylko muzykalność i temperament artystyczny, ale i wyjątkowe warunki zewnętrzne. Oklaskiwała ją entuzjastycznie publiczność największych teatrów operowych Europy i Ameryki, partnerami jej bywali najśtywniejsi śpiewacy, jak Caruso czy Szalapin, Battistini i Titta Ruffo. Dopiero w 1913 roku powróciła Korolewicz-Waydowa na stałe do Warszawy. Została pierwszą bodaj na świecie kobietą-dyrektorem opery, piastując dwukrotnie kierownictwo Opery Warszawskiej – w latach 1917-1919 i 1934-1936. Gorąca patriotka, preferowała zawsze muzykę polską. Najbardziej jednak pokochała Moniuszkę. Jeszcze w początkach jej kariery Ludwik Solski, reżyserując przedstawienie *Halki* we Lwowie, powiedział do młodej primadonny: „Pani żyje tą postacią; proszę nigdy jej nie zmienić, a stanie się pani bezkonkurencyjną Halką”. Istotnie; Korolewicz-Waydowa kreowała Halkę na jubileuszowym 500., a następnie 600. przedstawieniu; wystawiała ją także za swej dyktacji w Warszawie po raz tysięczny. W 1955 roku,

na kilka miesięcy przed śmiercią, obchodziła uroczysty jubileusz 60-lecia działalności artystycznej. W wygłoszonym wówczas przemówieniu postuluowała wystawienie na warszawskim Placu Teatralnym pomnika Stanisława Moniuszki. Zmarła 20 czerwca 1955 roku w Warszawie.

WANDA OSTERWINA właśc. Wanda Maluszek z domu Malinowska (kw. 176-2-3; 1887-1929) – polska aktorka. Po wyjściu za mąż za Juliusza Osterwę w 1912 roku występowała pod jego nazwiskiem. Była wyjątkowo piękna, ale niestety bardzo słabego zdrowia. Słabe zdrowie nigdy nie pozwalało jej na częste i regularne występy, a w ostatnim okresie powodowało długie przerwy w jej działalności. „Najlepiej czuła się na scenie kameralnej, gdzie nie trzeba nadużywać głosu, gestu” – pisano o niej w nekrologu zamieszczonym w *Scenie Polskiej*. Występowała też w kilku filmach polskich m.in. w *Blanc et noir* i *Strzale*. Dystygowana i delikatna była „dobrym duchem Reduty. Działała razem z mężem w Teatrze Reduta, lubiana i ceniona przez kolegów. Zmarła w pełni sił aktorskich.

STEFAN KAZIMIERZ JARACZ (AZ 1-60/61; 1883-1945) – aktor, reżyser, dyrektor teatru. Już jako uczeń przejawiał zainteresowania teatralne. Po maturze studiował na Uniwersytecie Jagiellońskim prawo, historię sztuki, polonistykę i przyrodę zarabiając na życie jako korektor w socjalistycznym dzienniku *Naprzód*. Po dwóch semestrach przerwał studia i wstąpił do Teatru Ludowego w Krakowie.

Na afiszu jego nazwisko zaczęło się ukazywać od 1 października 1904 roku. Następnie występował w kilku teatrach m.in. w Krynicy i Poznaniu. Od 1911 r. występował w Warszawie. W sierpniu 1918 r. wrócił do Warszawy. Stefan Jaracz był świetnym aktorem jednak choroba często przeszkadzała mu w występach. We wrześniu 1935 r. wrócił do opróżnionego Teatru Ateneum i odtąd już występował tam ze swym zespołem do wybuchu II wojny światowej. W czasie II wojny został aresztowany w związku z zamachem na Igo Syma, wywieziony do obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu. Zwolniony po sześciu tygodniach, ciężko chory na gruźlicę gardła i częściową głuchotę, mieszkał odtąd pod Warszawą, kolejno w Wawrze, Świdrze i Otwocku. Największą sławę przyniosły mu postaci współczesne, jak np. Jakub (*Głupi Jakub*, 1911), Franio (*Szczęście Frania*, 1910), Siewski (*Uśmiech losu*, 1926), Skid (*Artyści*, 1930), Frank Moran (*Ulica*, 1930), Pan Brotonneau (*Pan Brotonneau*, 1935), Profesor Junek (*Ludzie na krze*, 1937).

Po pobycie w obozie zdrowie Stefana Jaracza bardzo się pogorszyło (odnowiła się gruźlica) i mimo pobytu w Otwocku, gdzie był intensywnie leczony, zdrowie nie poprawiło się, aktor zmarł 15 sierpnia 1945 roku. Pochowany został na Powązkach, jego teatr na Powiślu uzyskał jego imię. Był aktorem teatralnym, gdzie dosłownie magnetyzował publiczność swoimi spojrzeniami. Był jednym z tych wielkich aktorów, którzy zostawiają po sobie ślad.

JAN WIKTOR KIEPURA (AZ 1-80/81; 1902-1966) – polski śpiewak (tenor) i aktor. Cieszył się dużą popularnością na arenie międzynarodowej, odnosząc sukcesy na scenach czołowych teatrów świata, jak również w salach koncertowych. Za pieniądze zarobione na scenach świata w okresie międzywojennym wybudował

w Krynicy-Zdroju hotel Willa „Patria”, który był scenerią kilku filmów realizowanych pod koniec lat 30. Równocześnie z karierą muzyczną, sporadycznie udzielał się aktorsko – wystąpił w 12 filmach muzycznych. Od 1967 r. corocznie odbywa się w Krynicy-Zdroju Festiwal im. Jana Kiepury. Dzięki zagranicznym sukcesom postacią Kiepury zainteresowała się Warszawa, jego przyjazdy do kraju stawały się sensacją, a występy wywoływały spontaniczne wybuchy entuzjazmu. Najbardziej znaną piosenką śpiewana Jana Kiepurę była *Brunetki, blondynki...*

Pod koniec 1937 Jan Kiepura zadebiutował w nowojorskiej Metropolitan Opera rolą Rudolfa w *Cyganerii*. Wiosną 1939 r. wystąpił jako Don José w *Carmen* na scenie Opery Warszawskiej. Po wybuchu II wojny światowej oraz postanowieniu rządów Polski i Francji o formowaniu armii polskiej we Francji zaangażował się jako ochotnik i przyjechał do Lille, by wesprzeć emigrantów polskich. Wkrótce wyjechał do USA, gdzie prowadził akcję propagandową na rzecz swojego kraju – podczas występów często śpiewał polskie pieśni patriotyczne, chcąc skierować uwagę amerykańskiej publiczności na losy Polaków, poza tym zarobione dzięki koncertom pieniądze przeznaczał na wsparcie kraju. W 1952 r. poddał się operacji wyjęcia płata płucnego, co spowodowane było otwarciem się guza ropnego w płucach. Zmarł nagle 15 sierpnia 1966 roku na atak serca. Został pochowany w Alei Zasłużonych na Powązkach. Był często krytykowany, że marnuje swój głos śpiewając utwory popularne, jednak publiczność uwielbiała go.

HANKA ORDONÓWNA, właśc. Maria Anna Tyszkiewicz z domu Pietruszyńska (kw. AZ 1-88; 1902-1950) – polska piosenkarka, autorka wierszy i tekstów piosenek, tancerka i aktorka. W dzieciństwie uczęszczała do szkoły baletowej przy

Teatrze Wielkim w Warszawie, a w wieku 16 lat debiutowała w teatryku „Sfinks”. Ogromną rolę w ukształtowaniu jej scenicznej dojrzałości odegrał Fryderyk Jarosy. Pod jego kierunkiem wykształciła swój niepowtarzalny styl, stając się dojrzałą artystką. Sławę, nieprzemijającą do wybuchu wojny, dało jej wykonanie piosenki *Miłość ci wszystko wybaczy* z filmu *Szpieg w masce* (1933), która po premierze produkcji filmowej, stała się wizytówką Ordonówny. Do najstynniejszych jej piosenek należały: *Córka kata*, *Johnny*, *Sam mi mówięś*, *Miłość ci wszystko wybaczy*, *Uliczka w Barcelonie*, *Serce matki*. Występowała w filmach polskich, jak np. *Niewolnica miłości* (1922), *Orlą* (1926), *Parada Warszawy* (1937).

W czasie wojny występowała na terenie ZSRR, ale została aresztowana i zesłana do obozu na Syberii. Po wyjściu z obozu zajęła się pomocą i ratowaniem sierot wojennych. Dzięki jej staraniom ponad 400 dzieci wyjechało na Wschód, gdzie stworzono im możliwość lepszego życia. Jej stan zdrowia uległ pogorszeniu, odnowiła się gruźlica i musiała przestać występować na scenie. W tym okresie ujawniły się inne zdolności artystki – zaczęła pisać wiersze oraz malować.

Choroba zmusiła Ordonkę do osiedlenia się w Haifie, potem przebywała przez pewien czas w Indiach, wreszcie w ostatnich latach życia w Bejrucie, gdzie zaczęła malować i wystawiała swoje prace. Mimo intensywnej opieki lekarzy i troskliwości męża nie udało się zahamować gruźlicy i Hanka Ordonówna zmarła w Bejrucie w 1950 roku. W latach 80. XX wieku jej prochy zostały sprowadzone do Polski dzięki wysiłkom Jerzego Waldorffa i Miry Zimińskiej-Sygietyńskiej. Spoczęła w swoim ukochanym mieście. Jej najstynniejszą piosenką jest utwór *Miłość Ci wszystko wybaczy* ze słowami Juliana Tuwima i muzyką najstynniejszego kompozytora filmowego owego czasu Henryka Warsa. Była żoną arystokraty

Michała Tyszkiewicza, ale nie przestała występować na scenie. O romansie dziewczyny z proletariackiego domu i arystokraty ze wspaniałego rodu Tyszkiewiczów plotkował cały artystyczny świat. Za jej uwolnieniem z Pawiaka wstawił się osobiście u Hitlera sam włoski król Wiktor Emanuel. A jej wrażliwość na los dzieci kazała jej zorganizować akcję poszukiwania i ewakuowania z głębi Rosji polskich sierot wojennych.

TADEUSZ FIJEWSKI (AZ 1-94; 1911-1978) – polski aktor teatralny, filmowy i telewizyjny oraz radiowy. Zadebiutował w 1921 roku jako statysta w *Chorym z urojenia* Moliera. W czasie wojny nie został powołany do służby wojskowej, ale współpracował z AK, był więźniem obozów Sachsenhausen, Dachau i Gross-Born. Po powrocie do Polski występował w różnych teatrach w Toruniu, Łodzi i Warszawie. Wystąpił w ponad 50 filmach. Styl jego gry przypominał „chaplinowską klownadę”, był drobnej postaci, melancholijny nawet w komediach. Był popularnym aktorem filmowym. Rozpoczął, podobnie jak w teatrze, od ról dziecińczych. Występował w Teatrze PR oraz w TV. Stworzył bardzo popularną postać Grzelaka w powieści radiowej *Matysiakowie*. W postaciach kreowanych przez Fijewskiego można było coś dostrzec dekadentckiego, schyłkowego, ale to właśnie przesądzało o jego wielkim uroku.

MIECZYŚŁAWA ĆWIKLIŃSKA, właśc. Mieczysława Trapszo (AZ 1-96; 1879-1972) – polska aktorka teatralna i filmowa, śpiewaczka (sopran), członkini konspiracyjnej organizacji *Muszkieterzy*. Jedną z najwybitniejszych polskich aktorek teatralnych i filmowych w historii. Na scenie teatralnej zadebiutowała w 1900 roku w roli Helenki w *Grubych rybach* w Teatrze Ludowym w Warszawie. Od tego

czasu była członkiem zespołu operetki Warszawskich Teatrów Rządowych.

W filmie zadebiutowała w wieku 54 lat rolą Idalii w filmie *Jego ekscelencja subiekt* (1933). Wystąpiła w wielu polskich filmach, była uznawana za jedną z najwybitniejszych aktorek komediowych. Tworzyła postaci zabawne, a nawet karykaturalne. W początkach drogi artystycznej Ćwiklińska występowała też w rolach operetkowych i operowych w Warszawie, Berlinie i Dreźnie.

W czasie okupacji niemieckiej pracowała w Warszawie jako kelnerka w kawiarniach „Café Bodo” i „U Aktorek”. Podczas powstania warszawskiego przebywała w Leśnej Podkowie, (gdzie dom posiadała jej rodzina), po jego upadku pojechała do Zakopanego. Po II wojnie światowej zamieszkała w Krakowie, gdzie też występowała, a od 1950 roku aż do śmierci grała w Warszawie w Teatrze Polskim i Nowym.

Była bardzo popularną aktorką filmową. Od 1933 grała w około czterdziestu filmach polskich; najważniejsze role: Idalia Elzonowska (*Trędowata*), Szkopkowa (*Znachor*), Ziembiewiczowa (*Granica*), Ramszycowa (*Wrzos*). Ostatni raz wystąpiła w filmie w 1949 roku w roli Klary (*Ulica Graniczna*). Zarówno przed, jak i po II wojnie światowej, występowała też w Teatrze Polskiego Radia. Od 1929 była członkiem zasłużonym ZASP-u. W 1955 roku otrzymała Państwową Nagrodę Artystyczną I stopnia.

ELŻBIETA MARIA BARSZCZEWSKA-WYRZYKOWSKA (AZ 1-98; 1913-1987) – polska aktorka. Była żoną aktora Mariana Wyrzykowskiego, z którym miała syna Juliusza. Zamierzała wstąpić do Szkoły Nauk Politycznych, ale ostatecznie zdecydowała się na studia aktorskie. Warszawski Państwowy Instytut Sztuki Teatralnej (tam poznała również swego przyszłego męża) ukończyła w 1934 roku. W tym

samym roku zadebiutowała na scenie Teatru Polskiego rolą Heleny w *Śnie nocy letniej* Szekspira w reżyserii Leona Schillera. Od razu w tej roli określone zostało jej aktorskie emploi: kobiety pięknej, szlachetnej, poetyckiej i niewinnej. Jej wielkie oczy, długie warkocze już od czasów nauki w Państwowym Instytucie Sztuki Teatralnej (1932-1934) predestynowały ją, według nauczycieli, do ról klasycznych. Od roli Dziewicy w słynnych Schillerowskich *Dziadach* (1934, Teatr Polski) repertuar romantyczny, figura romantycznej kobiety, stały się jej szczególną specjalnością. Barszczewska zbudowała kanon kobiecości anielskiej oraz ofiarnej. Ogromną popularność przyniosła aktorce rola tytułowej Tessy w dramacie Jeana Giraudoux w reżyserii Aleksandra Węgierki (1936). Sztuka grana była ponad dwieście pięćdziesiąt razy. Ostatnią rolą teatralną przed wojną była Ofeilia w *Hamlecie* (1939). Na dużym ekranie zadebiutowała jeszcze jako studentka w filmie *Co mój mąż robi w nocy*, dzięki delikatnej urodzie, głosowi o ciekawej barwie i talentowi szybko zdobyła popularność i uznanie publiczności i krytyki, stała się gwiazdą. Odrębnym wątkiem przedwojennej kariery Elżbiety Barszczewskiej był film; w ciągu pięciu lat zagrała w 13 produkcjach, m.in. w tak znanych jak *Trędowata* (1936), *Znachor* (1937), *Dziewczęta z Nowolipek* (1937), co przyniosło jej status gwiazdy.

Po wojnie pracowała w Teatrze Polskim (1945-62), w Teatrze Narodowym (1962-65) i od 1965 do 1987 roku ponownie w Teatrze Polskim. Jednak poza tymi warunkami zewnętrznymi i specyficznym emploi Barszczewska posiadała także świetny warsztat aktorski i prawdziwy talent, który pozwalał jej grać oszczędnie, prosto, niemal intymnie, wprowadzając na scenę inny język wyrazu w stosunku choćby do pomnikowej Niny Andrycz.

ADA SARI, właśc. Jadwiga Szayer (AZ 154; 1886-1968) – polska śpiewaczka operowa, sopran koloraturowy, aktorka, pedagog. W 1905 roku została przyjęta do Prywatnej Szkoły Muzycznej hrabiny Pizzamano w Wiedniu. Kolejne lata to dalsze studia wokalne w Mediolanie. Występowała w teatrze w Rzymie, a następnie na największych scenach operowych świata (La Scala w Mediolanie, Carnegie Hall w Nowym Jorku). Odbyła tournée po świecie. Miała repertuar złożony z najwybitniejszych oper świata. Śpiewała największe partie koloraturowe.

W czasie drugiej wojny światowej mieszkała w Warszawie i poświęcała się pracy pedagogicznej. Po wojnie na krótko wróciła na scenę operową, ale przede wszystkim uczyła młodych, najpierw w Konserwatorium Krakowskim, a później w Państwowej Wyższej Szkole Muzycznej w Warszawie.

Najwspanialszy czas w karierze Ady Sari przypadł na lata 1919-29. W 1923 roku na kilka lat związała się z Teatrem La Scala w Mediolanie, gdzie wzięła udział m.in. w wystawieniu opery Czarodziejski flet Mozarta (w roli Królowej Nocy). Od 1931 r. krótko mieszkała w Krakowie, gdzie do 1934 r. wzięła udział, wspólnie z zespołem Krakowskiego Towarzystwa Operowego, w wystawieniu ok. 70 spektakli (w tym 17 premier). W 1936 roku przeniosła się na stałe do Warszawy i związała się z Teatrem Wielkim. Podczas II wojny światowej artystka prowadziła w Warszawie konspiracyjne studio operowe.

JADWIGA FILIPINA SMOSARSKA (AZ 158-162; 1898-1971) – polska aktorka teatralna i filmowa. Największa gwiazda polskiego kina w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Jej nieoficjalny debiut sceniczny miał miejsce w 1916 roku w roli *Nie-Boskiej* komedii Krasińskiego. Na życie

zarabiała pracując w Banku Polskim. Pod pseudonimem Sarska zadebiutowała w 1918 roku na deskach Teatru Letniego w Warszawie – rolą Lili w farsie *Ciotka Karola* Thomasa Brandona.

Choć zagrała w 26 polskich filmach, to częściej występowała na deskach teatrów stołecznych, grając łącznie w 40 różnych sztukach. Kino przyniosło jej jednak tak wielką popularność, że przez wiele osób (zarówno publiczność, jak i krytyków) była uważana za największą gwiazdę polskiego przedwojennego kina, wygrywając w wielu plebiscytach popularności.

W 1932 roku po roli w *Księżnej Łowickiej* zainteresowali się nią Amerykanie. Jadwiga odrzuciła jednak intratny kontrakt w jednej z czołowych hollywoodzkich wytwórni, ponieważ nie chciała się zgodzić na to, by na dłużej wyjechać z Polski. Socjologiczne zjawisko gwiazdorstwa filmowego rzutowało na działalność teatralną Smosarskiej; obsadzano ją, zgodnie z jej kinową osobowością, głównie w melodramatach, z rzadka grała w sztukach znaczących. Z tych samych być może względów, towarzyszyła jej zawsze życzliwość krytyki, która łagodnie wytykała jej słabe role, entuzjastycznie witała sukces, zawsze chwaliła wdzięk i urodę.

Wielokrotnie twierdzono, że Smosarska zachowywała się z powściągliwością, która chwilami wyglądała na bezradność: była raczej bierna, zarówno w swych złudzeniach uczuciowych, jak i w prawdziwej miłości. Jako aktorka sceniczna była zawsze poprawna, za mało jednak miała okazji do wyrobienia się wobec trudów zawodu filmowego. W 1970 roku wróciła na stałe do Warszawy, ale niestety nie nacieszyła się życiem w PRL, bo zmarła w 1971 roku i została pochowana na Powązkach. Była w ocenie współczesnych największą gwiazdą polskiego kina w okresie międzywojennym, była znana i kochana w całym kraju.

↑ Fragment nagrobka Ireny Solskiej.

→ Grób Andrzeja Pronaszko.

